

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 19 (32)

Суми – 2019

**SECTION 2
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW**

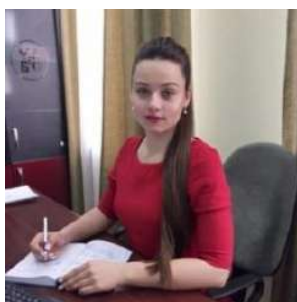
**СЕКЦІЯ 2
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i19.p13>

ПРОФСПІЛКИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

***Безвін Олексій Сергійович,**
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

*Науковий керівник:
Миргород-Карнова Валерія Валеріївна,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри адміністративного, господарського
права та фінансово-економічної безпеки,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

У статті розглядаються профспілки, як грант захисту прав та інтересів державних службовців, розкриваються основні завдання профспілок. Аналізується діяльність профспілкових організацій в структурі державного органу в Україні. Підкреслюються правові механізми відстоювання порушених прав державного службовця профспілковою організацією державного органу та роль профспілок в захисті прав державних службовців в розвинених країнах світу .

Держава в окремі періоди то наділяла профспілки великими повноваженнями для здійснення захисту прав та інтересів працівників, то позбавляла профспілки цих повноважень. У зв'язку з цим виникали різні проблеми регулювання діяльності профспілок при захисті індивідуальних та колективних прав та інтересів щодо захисту державних службовців. Все це впливало на правовий статус профспілок. Однак слід зауважити, що профспілки перебувають у постійному русі і це призводить до удосконалення нормативних актів, які регулюють їх діяльність. Проте, необхідно констатувати, що на сьогодні в Україні існує багато проблем, стосовно реалізації профспілковими організаціями своїх повноважень на державній службі. Зокрема, досить не врегульований правовий статус профспілок на державній службі, що, в свою чергу, не дозволяє їм повноцінно здійснювати захист законних прав та інтересів державних службовців.

Беручи до уваги значення професійних спілок у захисті трудових прав і соціально-економічних інтересів працівників, в розвитку демократичних форм участі громадян в управлінні економічними і політичними процесами, демократична, правова і соціальна держава, якою є Україна, має підтримувати професійні спілки та піклуватися про законодавче закріплення їх повноважень. Професійні спілки всіх рівнів повинні ще раз повернутися до розгляду своїх основних функцій і приділити увагу тим з них, які в даний час в більшій мірі будуть сприяти досягненню головної мети створення та діяльності профспілок – захист соціально-трудових прав та інтересів членів профспілки.

Сучасній Україні потрібні сильні профспілки. А сильна профспілка - це така профспілка, яка ефективно захищає інтереси своїх членів, користується їх довірою і підтримкою, здатна організувати, при необхідності, колективні дії на захист соціально-економічних прав та інтересів працівників, володіє достатніми організаційними, фінансовими та кадровими ресурсами для виконання своїх статутних задач.

Ключові слова: профспілкова організація, захист, права, роль профспілок, правові механізми.

Bezvin O.S. Trade unions as an integral element of public service. The article deals with the trade unions as a grant to protect the rights and interests of civil servants, reveals the main tasks of trade unions. The activity of trade union organizations in the structure of the state body in Ukraine is analyzed. The legal mechanisms of asserting the violated rights of a civil servant by a trade union organization of a public body and the role of trade unions in protecting the rights of civil servants in developed countries are emphasized.

The state at certain times gave the trade unions great powers to protect the rights and interests of workers, and then deprived the trade unions of these powers. In connection with this, various problems arose in regulating the activities of trade unions in the protection of individual and collective rights and interests in the protection of public servants. All this affected the legal status of trade unions. However, it should be noted that trade unions are in constant flux and this leads to improvements in the regulations governing their activities. However, it should be noted that today there are many problems in Ukraine regarding the exercise by the trade union organizations of their powers in the civil service. In particular, the legal status of trade unions in the civil service is not regulated enough, which, in turn, does not allow them to fully protect the legal rights and interests of civil servants.

Considering the importance of trade unions in protecting labor rights and the socio-economic interests of workers, in developing democratic forms of citizen participation in managing economic and political processes, a democratic, legal and social state, which is Ukraine, should support trade unions and take care of legislative consolidation. their authority. Trade unions at all levels should once again return to the consideration of their core functions and pay attention to those that will now be more conducive to the achievement of the main objective of the creation and activity of trade unions - the protection of social-labor rights and interests of trade union members.

Today's Ukraine needs strong unions. A strong union is a union that effectively protects the interests of its members, enjoys their trust and support, is able to organize, if necessary, collective action to protect the socio-economic rights and interests of employees, has sufficient organizational, financial and human resources to fulfill its statutory tasks.

Keywords: trade union organization, protection, rights, role of trade unions, legal mechanisms.

Вступ. Профспілки є найважливішим інститутом суспільства, від якого залежить стабільність функціонування політичної системи та розвитку держави. Це не тільки механізм захисту прав найманих працівників, а й механізм взаємодії та спільного існування між державою й громадянським суспільством. Двостороння взаємодія між владою та профспілками є не тільки необхідним чинником в сучасних українських умовах, але й неодмінно потребує серйозних змін.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку нації український профспілковий рух перебуває в неоднозначному становищі. Існуюча система діалогу між владою та профспілками навряд чи може називатись повноцінною двосторонньою моделлю, тому що контакт, по суті, не налагоджений. А найголовніше, що в цей процес абсолютно не залучені рядові державні службовці

– громадяни України. Іншими словами, двосторонні угоди існують, але лише на рівні представників влади, керівництва профспілок і керівництва державних органів, в той час як службовці більшості державних установ навіть не знають, що в їхньому трудовому колективі є профспілка. Однак, зважаючи на те, що Україна прагне стати демократичною та цивілізованою державою, її невід'ємним елементом повинна стати сильна і незалежна профспілка, яка буде стояти на захисті прав та інтересів працівників державної служби. Саме тому, тема науково-дослідної роботи є досить актуальною в сучасних умовах реформування державних органів України.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти профспілкового руху на державній службі неодноразово перебували у полі зору таких

науковців, як О. Касьян, Г. Осовий, В. Барков, А. Мельник, С. Мехтієва та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 36 Конституції України громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів [1]. Закон України «Про державну службу» передбачає наявність в державних органах профспілкових організацій, навіть наділяє їх певними компетенціями. Державні службовці мають право на об'єднання в професійні спілки (асоціації) для захисту своїх прав, соціально-економічних і професійних інтересів. Закон визнає профспілку офіційною організованою формою об'єднання державних службовців [2]. Останні можуть надавати своїм профспілкам і асоціаціям за професією право представництва.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» під поняттям професійна спілка слід розуміти добровільну неприбуткову громадську організацію, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). [3]

Метою створення профспілкових організацій у будь-якому трудовому колективі державного органу є здійснення представництва працівників, захист їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів перед адміністрацією. Діяльність професійної спілки державного органу має будуватися на принципах законності та гласності, з загальним доступом до інформації щодо їх статутних і програмних документів. Основним критерієм ефективності здійснення правозахисної діяльності профспілками є відновлення порушених прав державних службовців. Тому саме, профспілки беруть активну участь у забезпеченні їх законних прав, а правозахисна діяльність полягає у забезпеченні безперешкодної реалізації державними службовцями належних їм прав, припиненні порушень цих прав, їх відновленні, та відшкодуванні збитків, завданих у результаті їх порушенням.

Здійснення діяльності, спрямованої на виявлення передумов порушення прав службовців державного органу, усунення можливих причин такого порушення, захисту прав, їх відновлення у разі порушення, притягнення до відповідальності посадових осіб, які порушують законодавство у соціально-трудої сфері, визначає роль і місце

профспілок у розбудові соціально-правової держави. Дотримуючись демократичних принципів розбудови нашої країни відповідно до українського законодавства держава гарантує реалізацію права громадян на об'єднання у професійні спілки та визнає їх представниками трудових колективів та захисниками прав працівників, зокрема на достойну оплату праці та відповідні її умови.

Закон України «Про державну службу» передбачає обов'язкову участь профспілки лише у трьох випадках, а саме:

1. при затвердженні правил внутрішнього розпорядку, коли вони виносяться на затвердження загальними зборами державних службовців за поданням керівника державної служби і виборного органу первинної профспілкової організації, якщо він є в цьому державному органі;

2. при направленні керівником державної служби на затвердження центральному органу виконавчої влади що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері трудових відносин, Типового положення про преміювання, яке погоджується з виборним органом первинної профспілкової організації (за наявності).

3. при виданні наказу (розпорядження) керівника державної служби щодо виходу на роботу державних службовців для виконання невідкладних або непередбачуваних завдань та необхідність працювати понад установлену тривалість робочого дня, а також у вихідні, святкові та неробочі дні, у нічний час обов'язково повідомляється виборний орган первинної профспілкової організації (за наявності).

Враховуючи вищевикладене, можемо зазначити що низка прав, якими користуються на підставі загальних трудових норм інші працівники, для державних службовців обмежується. Так, серед службовців державних установ право на об'єднання в професійні спілки належить тільки тим, хто не займає вищих посад, тобто які не пов'язані з участю у вирішенні питань політичного характеру або з виконанням керівних функцій. Подібне обмеження встановлене і для службовців, діяльність яких має найвищою мірою довірчий (секретний) характер [4]. Це є недопустимим коли стратегічним завданням системної трансформації українського суспільства є набуття ознак сучасної демократичної, соціальної і правової європейської держави, яка б, синтезувавши кращі національні традиції, адекватно й ефективно відповідала б на виклики глобалізації.

Соціальність держави, крім багатьох інших індикаторів, вимірюється й результативністю діяльності професійних спілок – важливої складової громадянського суспільства, спрямованої на вдосконалення систем і механізмів

соціального захисту людей праці, забезпечення соціальних гарантій і допомоги кожному трудівникові, підвищення ефективності взаємодії з органами влади і роботодавцями. Створення впливових профспілок, спроможних ефективно захищати інтереси працівників, — невід'ємний атрибут цивілізованої держави. Право на утворення професійних спілок внесено до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 рік) і визнано Міжнародною організацією праці. Метою профспілкового руху, як зазначав В. Барков, є поліпшення соціально-економічної ситуації, а відтак і зміцнення громадянського миру й демократії. Головним покликанням професійних спілок є налагодження конструктивного соціального діалогу, узгодження інтересів найманих працівників, держави і роботодавців шляхом домовленостей, а не руйнівної, агресивної конфронтації [5].

Сьогодні до складу Федерації профспілки України (ФПУ) входить 44 галузеві членські організації та 27 територіальних об'єднань. Численність первинних профспілкових організацій, що входять до ФПУ, станом на 1 січня 2019 року становила 52 975 організацій, загальна кількість членів — 4 828 тисяч осіб [6]. Фактично ФПУ об'єднала практично всі профспілкові організації центральних органів виконавчої влади та стала головною профспілкою державної служби України.

Прийнявши Закон України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", держава надала громадянам можливість на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати професійні спілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначеному їх статутами, брати участь у роботі профспілок. Відповідно до статті 259 Кодексу законів про працю України, статті 21 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та власного Статуту, Федерація профспілок України здійснює громадський контроль за додержанням роботодавцями в тому числі й державними органами, законодавства про працю. З цією метою у ФПУ здійснюється постійний моніторинг порушень прав працівників та проводиться відповідна робота щодо організації їх захисту. Відповідно до даних про порушення прав членів профспілок, які надаються первинними профспілковими організаціями, ФПУ веде Єдиний реєстр порушень прав профспілок. В ФПУ створена Експертна група оперативного реагування ФПУ, яка залучається на прохання членськими організаціями для своєчасного реагування на порушення профспілкових прав. З метою створення належних умов для діяльності

зазначеної групи прийнято постанову Президії ФПУ від 22 червня 2016 року № П–2–18 «Про затвердження документів, які забезпечують роботу Експертної групи оперативного реагування ФПУ» Також, Президією ФПУ затверджено «Порядок обліку та аналізу звернень членських організацій про факти порушень профспілкових прав, які потребують реагування ФПУ» та «Порядок організації та сприяння членських організацій ФПУ у роботі Експертної групи оперативного реагування ФПУ». ФПУ про порушення профспілкових прав щороку інформує Міністерство соціальної політики, Держпраці та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Членські організації ФПУ, їх структурні ланки також можуть інформувати про зазначені порушення місцеві органи влади та вимагати від них вжиття відповідних заходів реагування. [7]

У відповідності до статті 246 Кодексу законів про працю України, первинні профспілкові організації здійснюють свої повноваження через утворені відповідно до статуту (положення) виборні органи, а в організаціях, де виборні органи не утворюються, - через профспілкового представника, уповноваженого згідно із статутом на представництво інтересів членів професійної спілки, який діє в межах прав, наданих Законом України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" та статутом професійної спілки. [8]

Згідно з статтею 19 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», профспілки та їх об'єднання мають право на здійснення представництва і захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян. [3]

Звільнення членів виборного профспілкового органу підприємства, установи, організації (у тому числі структурних підрозділів), його керівників, профспілкового представника (там, де не обирається виборний орган професійної спілки), крім випадків додержання загального порядку, допускається за наявності попередньої згоди виборного органу, членами якого вони є, а також вищого виборного органу цієї професійної спілки (об'єднання професійних спілок). [8]

Якщо працівник самостійно або з участю профспілкової організації не врегулював розбіжності при безпосередніх переговорах з власником або уповноваженим ним органом, він може звернутися з заявою до комісії по трудових спорах. За бажанням працівника при розгляді спору

від його імені може виступати представник профспілкового органу. [8]

Відносини між адміністрацією державного органу й профспілками регулюються на основі колективних договорів і угод. Профспілки не мають права втручатися в службову діяльність державних органів по виконанню покладених на них завдань. Пропозиції профспілок з питань проходження державної служби, а також з питань службової діяльності державних органів мають рекомендаційний характер. Державні службовці також не мають права брати участь у страйках, а для вирішення суперечок, пов'язаних з державною службою, можуть звернутися у відповідні державні органи або в суд. Відсутність можливості державних службовців брати участь в страйках для відстоювання своїх прав фактично робить профспілки єдиним органом який має змогу відстоювати права державного службовця.

Тим часом офіційні профспілки, зокрема ФПУ, продовжують активно співпрацювати з владою. 23 серпня 2015 року Кабінет Міністрів, Федерація профспілок України та Федерація роботодавців підписали Генеральну угоду, яка регулює основні принципи та норми реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2016–2017 рр. [6] Угоду підписали прем'єр-міністр України В. Гройсман, голова Федерації профспілок України Г. Осовий та виконавчий віцепрезидент Конфедерації роботодавців України О. Мірошніченко.

Серед передумов виникнення профспілок в державних установах різних країнах світу виділяють політичні та економічні причини. Але незважаючи на це в кожній країні цей процес був індивідуальним. Досліджуючи це питання, маємо зазначити, що історично профспілковий рух виник спочатку в Англії, тоді у Франції, США та Німеччині. Серед різних організацій, створених працівниками, профспілки мають свої особливості:

- найбільші об'єднання працівників;
- доступні для всіх працюючих;
- немає обмежень для попереднього вступу в громадське об'єднання (вік, стать, рівень доходу, національність, політичні погляди);
- ця громадська організація перебуває найближче до економіки, виробництва та інших сфер життя суспільства, де поєднують інтереси всіх найманих працівників [9].

У загальній декларації прав людини, ухваленій на Генеральній асамблеї ООН у Парижі 1948 року, проголошено, що кожен має право об'єднуватися у профспілки, щоб захищати свої інтереси.

Профспілки Великобританії зараз об'єднують понад 7 мільйонів членів, і організація «Конгрес професійних спілок» залишається однією з

найпотужніших у країні, але у 70-ті роки профспілкових членів було майже 13 мільйонів і їхній вплив у країні був набагато більшим. Більшість роботодавців визнають профспілку добровільно. [10] Але якщо організація, в якій працює більше 20 осіб, відмовляється це робити, профспілки можуть домагатися визнання через юридичний процес. Згідно із Законом про трудові відносини 1999 року, профспілка може звернутися до Центрального арбітражного комітету, який і вирішує ці спори, виходячи з того, що більшість зацікавлених працівників є членами профспілки або визнання (кваліфікованої) більшості підтримує бюлетень.

В одній зі своїх реклам британські профспілки використовують навіть виступи американського президента Барака Обами про користь профспілкового руху: «Саме завдяки профспілковому рухові ми маємо 40-годинний робочий тиждень. Завдяки профспілкам ми маємо рівень мінімальної зарплати. Завдяки профспілкам ми маємо соціальні виплати на допомогу за станом здоров'я і пенсії. Завдяки профспілкам ми маємо закони про безпеку на робочому місці. Навіть якщо ви не член профспілки, ви отримали користь від профспілок», – заявляв Барак Обама [10].

Права, якими користуються британські робітники сьогодні, були здобуті протягом багатьох років, а в деяких випадках відображають більше двох століть колективних дій працівників та їхніх профспілок.

Франція – форпост не тільки світової моди, але й світового профспілкового руху. Коли французькі профспілки організують страйки, це стає подією світового масштабу. Їх відлуння сягають і українських ЗМІ.

Влада звикла ставитися до спілчан з повагою і навіть дещо з осторогою. Президент Франції Емануель Макрон проводить досить жорстку політику щодо профспілок, але ті продовжують виправдовувати репутацію реальної опозиції до влади. Зазвичай профспілки у розвинутих країнах вдаються до страйків та маніфестацій у останню чергу, адже уряди цих країн добре знають їхню силу і воліють домовлятися щодо соціальних питань мирно. Але якщо страйк стає останнім аргументом у суперечках із владою, то організувати його у тій же Франції елементарно. Про проведення страйку необхідно повідомити всього за 5 днів – отакий у них високий рівень культури трудового законодавства. Творці ж законодавства України зробили все, аби набудувати якнайбільше перепон. У нашій державі офіційна процедура дозволу на страйкування займає від 25 до 52 днів. Напевно українські

бюрократи вважають, що за цей час все само собою закінчиться [11].

У Німеччині існує безліч асоціацій, які прихильні справі захисту прав трудящих. Як правило, це злиття, які можуть бути призначені конкретним сектором, а також можуть бути згруповані в більші організації, щоб отримати більше впливу. Зараз у Німеччині є близько 7,4 мільйонів членів профспілок. Головна конфедерація профспілок – DGB включає в себе переважну більшість усіх членів профспілок. Всередині неї є окремі профспілки, такі як: IG Metall і Verdi, які в свою чергу мають значну самостійність і вплив. Членство в профспілках є найсильнішим серед робітників на виробництві та в державній службі, але значно слабше серед працівників сфери приватних послуг. Серед профспілок DGB 33,1% членів профспілки - жінки та 66,9% чоловіків. [12].

Вільна діяльність ефективних професійних спілок є однією з головних передумов належної реалізації та дієвого захисту трудових і соціальних прав людини і громадянина у відповідній державі. Як відомо, саме представництво та захист трудових і соціально-економічних правта інтересів своїх членів є головною метою діяльності профспілок. Разом із тим для реалізації цієї мети профспілки мають бути наділені відповідним, закріпленим у чинному законодавстві кожної розвиненої країни інструментарієм, який є відсутнім або просто ігнорується державою.

Висновки та пропозиції. В сучасних реаліях профспілки на державній службі носять формальний характер, тому що члени профспілок є державними службовцями, а отже і підконтрольні керівнику. Також на них поширюється Закон України «Про державну службу», відповідно до якого вони повинні виконувати всі розпорядження

керівника. Якщо в Україні працівники вступають у профспілки швидше для "галочки", в надії на різні соціальні блага, наприклад, безкоштовні путівки в санаторії, то в розвинених країнах світу, таких як Німеччина, стати членом геверкшафта (Gewerkschaft, нім. – профспілка) готовий кожен поважаючий себе трудящий. Адже німецькі профспілки пропонують своїм членам не тільки допомогу і захист на робочому місці, але і безліч інших пільг, наприклад, безкоштовні консультації адвоката або курси підвищення кваліфікації. [13] Утім, попри наявні проблеми, профспілки сьогодні все ще залишаються доволі структурованими громадськими організаціями та представляють собою, з огляду на масовість їх членства, значний електоральний ресурс. З огляду на чимдалі більшу інтегрованість України у світові економічні та політичні процеси, яка уподібнює проблеми та завдання профспілок до тих, що існують в інших країнах, доводиться розраховувати на адекватне сучасним політичним і соціально-економічним реаліям самовизначення.

Світова практика показала, що професійні спілки необхідні і демократичній державі і його працюючим громадянам. Вони є важливим елементом громадянського суспільства. Але без проведення суттєвих перетворень в профспілковому русі, без зміцнення єдності профспілок, підвищення активності і відповідальності лідерів профспілкових організацій, поставлених завдань не вирішити.

Слід відзначити особливу важливість в процесі регулювання інтересів ролі законодавчої влади. Шукати компроміси необхідно в рамках законодавчого поля. Від якості законів залежить, чи буде в процесі регулювання враховуватися думка всіх учасників.

Література:

1. Конституція України. С. : ТОВ «ВВП НОТІС», 2017. 56 с.
2. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 20.12.2019).
3. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення: 22.12.2019).
4. Соломінчук В. В.: дис. ... к.ю.н. : 12.00.01 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 228 с.
5. Барков В. Ю. Взаємовідносини держави і суспільства в Україні / Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. К.: НІСД, 2004. С. 351–451.
6. Тарасенко Н. Профспілки в Україні як чинник соціально-політичного розвитку: історичний досвід, сучасний стан і перспективи. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2444:profspilki-v-suchasnij-ukrajini-2&catid=63&Itemid=393 (дата звернення 29.12.2019).

7. Механізми захисту профспілкових прав URL: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/pravovij-zakhist/13769-mekhanizmi-zakhistu-profspilkovikh-prav> (дата звернення: 29.12.2019).
8. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 01.01.2020).
9. Мельник А. Роль профспілкового контролю в здійсненні нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства. Юридичний вісник. 2014. № 5. С. 233–238.
10. Claiming rights: Role of trade unions in the UK. URL: <https://www.striking-women.org/module/rights-and-responsibilities/claiming-rights-role-trade-unions-uk>.
11. Що можуть профспілки? URL: <https://gurt.org.ua/articles/3282/> (дата звернення: 01.01.2020).
12. Trade unions. URL: <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Countries/Germany/Trade-Unions>.
13. Профсоюз – это страшная сила URL: <https://germania-online.diplo.de/ru-dz-ru/wirtschaft/Aktuelles/trade-unions/1925482>